

Түрүмүш
Республикада
К. С. Пушкин

Солун 1925
чылдын август
31-де үнүп
ЭЛЕЭН

ШЫН

№ 6 (14730)

1992 чылдын январь 10, пятница

Чагыр орто 10 көп.

Садар орто 50 көп.

Тыва Республикасынын улус өөрлөк аймакчалыгына «РСФСР-ни школарынын аадарлыг-башкы» хундууг атты тысыр дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫ

Хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы база өөр-ничиликтерин өртем-билеге өөредирине болгаш кижиздеринге ачы-хажылазы дээш «РСФСР-ни школарынын аадарлыг-башкы» хундууг атты
Мая Сергеевна Быкова — Барыш-Хемчик районунда Ак-Довуртан № 1 школарынын башкысы.
Майнак-Кара Козаева — Монгуш — Чөөн-Хемчик районда Хайыракан ортумак школарынын башкысында тысыр.
Россия Федерациязынын Президентин Б. ЕЛЬЦИН. Москва, Кремль, 1991 чылдын декабрь 24.

Б. ЕЛЬЦИННИН АЯН-ЧОРУУ

Россия Федерациязынын Президентин Борис Ельцин чурттуг чамдык делегацияларинге баары-биле Москвадан январь 8-те Саратовче чорупкан. Бодунуң бо аян-чоруу ажылчын байдалдыг бооп турарын ол СЭТА-нын корреспонденттеринге чу-гаалаан. Девискээрлерде анык-херектин байдалы-биле ол тамынар. Ол-ла хундуу кезежинде Б. Ель-

1991 чылда Тыва Республиканын Күрүнө шаннааларын тысыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН МИНИСТР-ЛЕР ЧӨВУЛЕЛИНИН ДОКТААЛЫ

1992 чылдын январь 4. № 2 Кымал хоорай.
Тыва Республиканын Министрлер Чөвүлелинин доктаалы бола:
1. 1991 чылда Тыва Республиканын Күрүнө шаннааларын:
— литература талазы-биле «Өглеринге ак-көк ыштар», «Зерна добра» деп номнары дээш шүлүкчү Александр Александрович Даржайга;
— литература критиказы болгаш публицистика жанрларынын талазы-биле — ивизилерин анык, амыдыралык дугайында «Шын» солунга парлагынган «Ажырадык арынары» деп азелгил болук материалдары дээш журналда Кара-оол (Кара-Күсе) Күзюкович Чогулга;
— чурттуг уран чүлүктүң талазы-биле — бистин үеилеринин болук портрет чуруктарын кылган дээш чурукчу Иван Чамзоевич Салчака;
— музыка уран чүлүктүң талазы-биле — «Таяк-ная» деп симфония поэмазы дээш композитор Владимир Салчакович Токага;
— театр уран чүлүктүң талазы-биле — Тыванын күрүненин В. Кек-оол аттыг «Хундулдегил Демдээ» орденниг хажык-шени театрныг «Хангыг истер» деп шинини тургусканы болгаш көргүзүп азелгени дээш шинини тургускан режиссер Николай Ефремович Логачёва, шинини автору Чыгыч Чымыл-Доржуевич Ондарга, артистер Борис Филиппович Балды-Сагаанга,
— архитектура талазы-биле — Кымал хоорайныг Театр шүлүкчү фронтал ком-плекзини кылды тургусканы дээш чурукчулар Эрес-оол Байырович Байындага, Дондук Хертекович Тойбу-хаага, Монгуш-оол Кандан-ович Хертеке (Кандан-ович Кюм), архитектор Михаил Киим-оолович Кууларга;
— урулгара болгаш элдерилерге уран чөгөөл талазы-биле — урулгара «На-жыктарым» деп ному дээш шүлүкчү Олег Одербеевич Сувакпичте тысыр.
2. Күрүнө шаннааларын дараазында хемчээлде өстүр:
— архитектура талазы-биле 12 муң рубль чедир;
— театр уран чүлүктүң талазы-биле 33 муң рубль чедир.
Тыва Республиканын Министрлер Чөвүлелинин Даргазы Ш. ООРЖАК.
Тыва Республиканын Министрлер Чөвүлелинин Херектер эргелекчизи Ш. КУУЛАР.

КЫЗЫЛДА ХОСТУГ ӨРТЕКТЕР

Найысылалдыг рынок болган кооператив саднында бир килограмм аш-чөм ай-мааның баштайгы хостуг рынок өртектери 1992 чылдын январь 9-тун өртенінде мындаг болган:
хоорайныг кооператив саднынын № 1 магазини.
Эде — 2 килограмм дагаа эде — 70 рубль, 1 килограмм колбасаның — 43 рубль, инек эддини — 47 рубль.
Тыва респотребсоюзун
Бистин корр.

ДЫННАДЫГ

Бот-догунунаан Тываның улусчу ламаның бирги Улуг чымызы 1992 чылдын январь 18-те 10 шахта улусчу культурунун Тыва төвүнге

«Ак-Тал» совхозта ыңдыг төлгөле чорутпайн турар. Хостуг өртектер ак күштүг болуп кирген. Барааннар өртектери талының барган. Амдыында 200 анык рубль хире акша ап олурар бистер ышкыл мал чынар илчип амдыраар бис, анык-талуус чүлүк-биле чемгерер, кандыг хед кедирер бис?

Галина ХУУРАК, шунту 10 малчын ат салган.
(Материалдын гонорарын «Шын» солунун агар санынче шилчелерин диледиз — Авторлар).

РЕДАКЦИЈАДАН: бо чагааны бижирин бистин амыдыралык ала-балдыг чедир өстүрген болза...

Малчынарын бараан-биле хандыргызында чет-лестер бар. Биске, көдөз улуска, бродни иктер метрлер саар бистер, «у» фыйкалар, хелениг болгаш бөдүң чүрүлөр күчүг херек бооп турар. Ус аймак шунт көрбестей берген бис. Көңүл чорурга буступ каар-дыр. Ычангаш шаан-жаң аяктар база тыппа-таст бис. Оон ылай анык-аг-булдерге хевестер, па-ластар, соодукчулар, хеп чүрү бистер ашмак мал-чынарнын амыдыралын үстүк чедре даргалары чү деп болал турар ири?

Алан-оол Соттанов «Шын» солунга үнген «Шын-биле төлөр болза» деп чүлүктө байырдалдыг бир хунун ий-ажыл хуну кылдыр төлөр деп каан болду. А бистин

Малчынарын бараан-биле хандыргызында чет-лестер бар. Биске, көдөз улуска, бродни иктер метрлер саар бистер, «у» фыйкалар, хелениг болгаш бөдүң чүрүлөр күчүг херек бооп турар. Ус аймак шунт көрбестей берген бис. Көңүл чорурга буступ каар-дыр. Ычангаш шаан-жаң аяктар база тыппа-таст бис. Оон ылай анык-аг-булдерге хевестер, па-ластар, соодукчулар, хеп чүрү бистер ашмак мал-чынарнын амыдыралын үстүк чедре даргалары чү деп болал турар ири?

Алан-оол Соттанов «Шын» солунга үнген «Шын-биле төлөр болза» деп чүлүктө байырдалдыг бир хунун ий-ажыл хуну кылдыр төлөр деп каан болду. А бистин

Малчынарын бараан-биле хандыргызында чет-лестер бар. Биске, көдөз улуска, бродни иктер метрлер саар бистер, «у» фыйкалар, хелениг болгаш бөдүң чүрүлөр күчүг херек бооп турар. Ус аймак шунт көрбестей берген бис. Көңүл чорурга буступ каар-дыр. Ычангаш шаан-жаң аяктар база тыппа-таст бис. Оон ылай анык-аг-булдерге хевестер, па-ластар, соодукчулар, хеп чүрү бистер ашмак мал-чынарнын амыдыралын үстүк чедре даргалары чү деп болал турар ири?

РФ-ниң Дээди Сөвединиң Даргазы Р. Хасбулатовтуң чагаазы

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫН СОСТАВЫНДА РЕСПУБЛИКАЛАРЫН ДЭЭДИ СӨВЕДИНИНГЕ, УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫН КРАЙЛАР, ОБЛАСТАР, АВТОНОМНУГ ТУРГУЗУЛГАР, ХООРАЙЛАР БОЛГАШ РАЙОННАР СӨВЕДИНИНГЕ

Россия күрүненин төөгүзүнде ажур-утказынч талазы-биле бо эргилдеги үе-чада чурттуу дээди хоой-лукчуларга органынч өмү-нээниден бүгү деңгелдерини улус депутаттарынын Советтеринге мону чорулар менин хулээдирип турар.

Бөгүнде Дээди Советти дунуредип турар кол-кол айтырылгар — ол дээрже Россияга амыдырал-чурттал-ганы айлап баштаарыным, ому чектелтип турар демо-краттыг күрүнө болдуары-нын айтырылгары-дыр.

Бис хелешкичинерге шиптирлиг эвес чоруву-суу база чартылгаларын ту-руштуг эвес чорудуп кел-генистиң хараазы-биле хейну чидирген бис. Кижил-лерин амыдырал дөңгө-лөнү халаттыг кудулаашкы-ны, экономиканын шуут-ла харык чок апарганы, дыка улуг хемчээлдиг даштык өрө, националдар аразында чөрүлдөөлөр болгаш, э-не айымдыг чүве чүл дээрже, хай-хы кижилерин идегел-сокунуп, бузурелин илдер-гени, төлөттип амыдыралды чедип аларына бузурел чо-гу — түнелдер мындыг.

Бис, Россияда дээди эрге-чагырганы силерниң бузурел-даандыгын кижилер, байдал берге-лаа болза, идегел чок эвес, кризис ол олчаан уламчылаас, келир үеге, эки чүлдөөрге бүгү үндө-нөр бар деп чүвеге бузурел турар бис.

Төгүзү талазы-биле алып болза, бистин бузуреливис Россиянын улустарынын бү-гү делегейге билдингир талантызынга болгаш ажыл-гырынга, оом кандыг-даа нарын байдалдардан тын-лекчи бооп үнер аргалыгы-на хулээлеттинген.

Бис Россиянын улус депу-таттарынын Съездиниң чүдүдүг деп деткээни үндө-ни экономиктиг реформа-ларын боттандырырымың эң нарын болгаш харысалгал-дыг үе-чадазында кирген бис. Президент болгаш оом баштап турары Чазак эл-вон улуг чергелги немелде эрге-лерин алган.

Ол дээрже Дээди Советтиң хулээп ап турар шиптир-лерден база оларның шына-ры дээш харысалгалдан хоорук болуру ол эвес деп чүве билдингир. Реформа-нын эрге-хоойлу хандырыл-газымың база оларны херек кырында боттандырырымың талазы-биле Президентиниң, парламентиниң болгаш Ча-зактың шүпүзүзүнүң калды демниг ажылы боттанып чоруп турарын ооналап демделгесеп тур мен.

Парламент биле Чазак-тын аразында чөрүлдөөлөр, акыламы туруштар бары билдингир. Ычалаажок ол удур туржуушкун эвес-тир, а тааржыр шиптирлерни калды илдериниң чоруду-дур.

Экономиктиг реформа-ларын боттандырып чору-мунуң доктаалы бола:
1. Тыва Республиканың Парлаалга черлериниң, полиграфия болгаш ном са-дымын херектериниң та-лазы-биле күрүнө комите-диниң даргазы М. М. Сүге-Маадырнын солуннар үндү-рүлгени хандыр талазы-биле хемчегер дугайында дынадымын медээ кылдыр хулээп көөр болза 1992 чылда солуннар үндүрүл-гени хандыр талазы-биле эргежок чүгүдө хемчегер-нин комитет ап чоруптаан-демедгелер.

2. Тыва Республиканың Парлаалга черлериниң, полиграфия болгаш ном са-дымын херектериниң та-лазы-биле күрүнө комитеди солуннар редакцияларыны планнарын болгаш репуб-ликанын типография буду-ругделериниң арга-курла-

ларын барымдаалап тур-гаш чогуур шиптирлерини үш ай хуусаала аймак-дал кызыр база хулээп алыр.
3. Редакциялар-биле ду-гурушканын өзүлгээр «Шын» солунуна неделяла 5 удаа, «Тувинская правда» — үш удаа үнер кылдыр док-таалдыр.
4. Республика ботжедин-де Дотация ап турар со-луннар редакцияларына номерлер үндүрелерине оом мурнуңдагы кылды чорут-кан санаашкынарын ка-тап тодаралдырын, акша-тынышкынын немелде док-терин дилеп тыварын сү-мелээр.

Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.
Кымал хоорай.
1992 чылдын январь 4.

Чурукта: Карасал Очур-оолович Байыр аныянда-ла Саглының делемдеринге хойжулап, иштинин малын онча-менди өстүрүдүңгө боттуг үлүн кирип келген.

Хоочун хойжу бо чылын кыштаглаашкының база эки эрттирип турар. Ол хойларын кедээр кара мезестерге оларадан, немелде чеминери берип турар. Ычангаш оом кодан хоо семис шыраар.

Ондар ОХЕМЧИКТИН ФОТОЗУ.

ШАГДААЛАР БОТТАРЫ

Тыва Республиканың Иш-билеу херектер министрствозунуң коллегиязынч ху-ралы болуп өргөй. Аңаа улус депутаттарының Кы-зыл болгаш Бин-Хем райо-нар күсумнарынын ишти-ки херектер кийдистерине болган онза кем-херек үндүрүлгениниң сайга-рын чүгээлашкан. Ша-мчынар, 1991 чылдын де-кабрь 31-де миллионныг сериантызы Селен-оол де-журнайлаашкын соонда табельдик чөспөң дужа-вайн, чана бергеш, таншы-тары-биле арага ишкеш, чаматта Жмаковтарынч чурттап ораы бажыныче, өгнүг элдерин хол бозу-ру-биле коргудуп тургаш ки-зерин орадалшкан. Ол-ла үе-де хол бозу-ру-биле азел-геш адышкынарны кыл-дып, аңаа турган ийи ха-маттагы бирээлини иш-тинче, өскөзүнчү оргазы-те боопал балыглаан.

Бо чылдын эгезинде, январь 3-те улус депутат-тарынын Бин-Хем райкүс-сомунуң ИХК-нин улуг инспектор-дежурныын милли-онныг лейтенантызы С. С. Лонцов болгаш чөлачы аңаа шагдаа Петрова олар база

бир бажыга барып арага ишкешер. Бажының ээзи херөжөн Солонцовтуң хол бозурун хавында чораян табельдик чөспөң көрүп каан, топтап сонуграан көөрүн дилээн. Солонцов хол бозурун магазини уштуп ала-даа, мурнуңда кылдынган адышкын соон-да оон үнүчө боду автомат өзүзү-биле кире берген ок-ту уткупкан, тутсуп бер-ген. Ук херөжөн ону көрүп олурар, оон чүгээзы-биле, мажыны билбейн бажытар-га, боб чазылгаш, мурнуңга орган Петряевтиң солагай таламы херөжөнчө балыглаан. Балыгдан ол удаптаанда чок апарган.

Шагдаа кижиниң ат-алдары бунжарткан херектери дээш миллионныг сериан-тызы Селен-оолду болгаш миллионныг лейтенантызы Солонцовту иштинки херек-тер органнарында халаан, оларны херектериниң тала-зы-биле материалдарын про-куратураге шилчелкен.

Азияна КУУЛАР.
Тыва Республиканын ИХМ-нин парлаалга бөлү-нүң инспектору.

1992 Чылда Солуннар үндүрүлгениниң Дугайында Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Президиумунуң Доктаалы

Сөөлгү үеде республика-да ажык-чарыг чоруктуг болгаш демократияның принциптериниң бажыны-нына, хей-инти организа-цияларынын болгаш шип-чээшкениниң идеякчи-нини көдүрүлгенини түнө-лөдө республика аудиторы-на көрдүнгөн 17, район-нар чергелги 7 массалаг ишбилеу-политтиктик солун-нар тургустунган. Чаа үнүп азелгеш солуннарын хей кезинге номукчуларынч сонугралынын өөлдөзү дем-делеттинген.

Оон-биле чергелештир 1992 чылда солуннар үндү-рүлгенин сай-чөк болгаш ма-териал-техниктиг хандырыл-ганын айтырылгарынын, республика типографиязында бугурулгө күчүлдериниң чедип-шешиниң айтырымынч талазы-биле таарымча чок байдалдар тургустунган.

Солуннар редакцияларын күрүнөдө деткин хемчег-тер алып, оларга акыл-ларын тургузар соруга-би-ле Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Президиу-мунуң доктаалы бола:
1. Тыва Республиканың Парлаалга черлериниң, полиграфия болгаш ном са-дымын херектериниң та-лазы-биле күрүнө комите-диниң даргазы М. М. Сүге-Маадырнын солуннар үндү-рүлгени хандыр талазы-биле хемчегер дугайында дынадымын медээ кылдыр хулээп көөр болза 1992 чылда солуннар үндүрүл-гени хандыр талазы-биле эргежок чүгүдө хемчегер-нин комитет ап чоруптаан-демедгелер.
2. Тыва Республиканың Парлаалга черлериниң, полиграфия болгаш ном са-дымын херектериниң та-лазы-биле күрүнө комитеди солуннар редакцияларыны планнарын болгаш репуб-ликанын типография буду-ругделериниң арга-курла-

ларын барымдаалап тур-гаш чогуур шиптирлерини үш ай хуусаала аймак-дал кызыр база хулээп алыр.
3. Редакциялар-биле ду-гурушканын өзүлгээр «Шын» солунуна неделяла 5 удаа, «Тувинская правда» — үш удаа үнер кылдыр док-таалдыр.
4. Республика ботжедин-де Дотация ап турар со-луннар редакцияларына номерлер үндүрелерине оом мурнуңдагы кылды чорут-кан санаашкынарын ка-тап тодаралдырын, акша-тынышкынын немелде док-терин дилеп тыварын сү-мелээр.

Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.
Кымал хоорай.
1992 чылдын январь 4.

Чурукта: Карасал Очур-оолович Байыр аныянда-ла Саглының делемдеринге хойжулап, иштинин малын онча-менди өстүрүдүңгө боттуг үлүн кирип келген.

Хоочун хойжу бо чылын кыштаглаашкының база эки эрттирип турар. Ол хойларын кедээр кара мезестерге оларадан, немелде чеминери берип турар. Ычангаш оом кодан хоо семис шыраар.

Ондар ОХЕМЧИКТИН ФОТОЗУ.

ШАГДААЛАР БОТТАРЫ

Тыва Республиканың Иш-билеу херектер министрствозунуң коллегиязынч ху-ралы болуп өргөй. Аңаа улус депутаттарының Кы-зыл болгаш Бин-Хем райо-нар күсумнарынын ишти-ки херектер кийдистерине болган онза кем-херек үндүрүлгениниң сайга-рын чүгээлашкан. Ша-мчынар, 1991 чылдын де-кабрь 31-де миллионныг сериантызы Селен-оол де-журнайлаашкын соонда табельдик чөспөң дужа-вайн, чана бергеш, таншы-тары-биле арага ишкеш, чаматта Жмаковтарынч чурттап ораы бажыныче, өгнүг элдерин хол бозу-ру-биле коргудуп тургаш ки-зерин орадалшкан. Ол-ла үе-де хол бозу-ру-биле азел-геш адышкынарны кыл-дып, аңаа турган ийи ха-маттагы бирээлини иш-тинче, өскөзүнчү оргазы-те боопал балыглаан.

Бо чылдын эгезинде, январь 3-те улус депутат-тарынын Бин-Хем райкүс-сомунуң ИХК-нин улуг инспектор-дежурныын милли-онныг лейтенантызы С. С. Лонцов болгаш чөлачы аңаа шагдаа Петрова олар база

бир бажыга барып арага ишкешер. Бажының ээзи херөжөн Солонцовтуң хол бозурун хавында чораян табельдик чөспөң көрүп каан, топтап сонуграан көөрүн дилээн. Солонцов хол бозурун магазини уштуп ала-даа, мурнуңда кылдынган адышкын соон-да оон үнүчө боду автомат өзүзү-биле кире берген ок-ту уткупкан, тутсуп бер-ген. Ук херөжөн ону көрүп олурар, оон чүгээзы-биле, мажыны билбейн бажытар-га, боб чазылгаш, мурнуңга орган Петряевтиң солагай таламы херөжөнчө балыглаан. Балыгдан ол удаптаанда чок апарган.

Шагдаа кижиниң ат-алдары бунжарткан херектери дээш миллионныг сериан-тызы Селен-оолду болгаш миллионныг лейтенантызы Солонцовту иштинки херек-тер органнарында халаан, оларны херектериниң тала-зы-биле материалдарын про-куратураге шилчелкен.

Азияна КУУЛАР.
Тыва Республиканын ИХМ-нин парлаалга бөлү-нүң инспектору.

1992 Чылда Солуннар үндүрүлгениниң Дугайында Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Президиумунуң Доктаалы

Сөөлгү үеде республика-да ажык-чарыг чоруктуг болгаш демократияның принциптериниң бажыны-нына, хей-инти организа-цияларынын болгаш шип-чээшкениниң идеякчи-нини көдүрүлгенини түнө-лөдө республика аудиторы-на көрдүнгөн 17, район-нар чергелги 7 массалаг ишбилеу-политтиктик солун-нар тургустунган. Чаа үнүп азелгеш солуннарын хей кезинге номукчуларынч сонугралынын өөлдөзү дем-делеттинген.

Оон-биле чергелештир 1992 чылда солуннар үндү-рүлгенин сай-чөк болгаш ма-териал-техниктиг хандырыл-ганын айтырылгарынын, республика типографиязында бугурулгө күчүлдериниң чедип-шешиниң айтырымынч талазы-биле таарымча чок байдалдар тургустунган.

Солуннар редакцияларын күрүнөдө деткин хемчег-тер алып, оларга акыл-ларын тургузар соруга-би-ле Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Президиу-мунуң доктаалы бола:
1. Тыва Республиканың Парлаалга черлериниң, полиграфия болгаш ном са-дымын херектериниң та-лазы-биле күрүнө комите-диниң даргазы М. М. Сүге-Маадырнын солуннар үндү-рүлгени хандыр талазы-биле хемчегер дугайында дынадымын медээ кылдыр хулээп көөр болза 1992 чылда солуннар үндүрүл-гени хандыр талазы-биле эргежок чүгүдө хемчегер-нин комитет ап чоруптаан-демедгелер.
2. Тыва Республиканың Парлаалга черлериниң, полиграфия болгаш ном са-дымын херектериниң та-лазы-биле күрүнө комитеди солуннар редакцияларыны планнарын болгаш репуб-ликанын типография буду-ругделериниң арга-курла-

ларын барымдаалап тур-гаш чогуур шиптирлерини үш ай хуусаала аймак-дал кызыр база хулээп алыр.
3. Редакциялар-биле ду-гурушканын өзүлгээр «Шын» солунуна неделяла 5 удаа, «Тувинская правда» — үш удаа үнер кылдыр док-таалдыр.
4. Республика ботжедин-де Дотация ап турар со-луннар редакцияларына номерлер үндүрелерине оом мурнуңдагы кылды чорут-кан санаашкынарын ка-тап тодаралдырын, акша-тынышкынын немелде док-терин дилеп тыварын сү-мелээр.

Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.
Кымал хоорай.
1992 чылдын январь 4.

Чурукта: Карасал Очур-оолович Байыр аныянда-ла Саглының делемдеринге хойжулап, иштинин малын онча-менди өстүрүдүңгө боттуг үлүн кирип келген.

Хоочун хойжу бо чылын кыштаглаашкының база эки эрттирип турар. Ол хойларын кедээр кара мезестерге оларадан, немелде чеминери берип турар. Ычангаш оом кодан хоо семис шыраар.

Ондар ОХЕМЧИКТИН ФОТОЗУ.

ШАГДААЛАР БОТТАРЫ

Тыва Республиканың Иш-билеу херектер министрствозунуң коллегиязынч ху-ралы болуп өргөй. Аңаа улус депутаттарының Кы-зыл болгаш Бин-Хем райо-нар күсумнарынын ишти-ки херектер кийдистерине болган онза кем-херек үндүрүлгениниң сайга-рын чүгээлашкан. Ша-мчынар, 1991 чылдын де-кабрь 31-де миллионныг сериантызы Селен-оол де-журнайлаашкын соонда табельдик чөспөң дужа-вайн, чана бергеш, таншы-тары-биле арага ишкеш, чаматта Жмаковтарынч чурттап ораы бажыныче, өгнүг элдерин хол бозу-ру-биле коргудуп тургаш ки-зерин орадалшкан. Ол-ла үе-де хол бозу-ру-биле азел-геш адышкынарны кыл-дып, аңаа турган ийи ха-маттагы бирээлини иш-тинче, өскөзүнчү оргазы-те боопал балыглаан.

Бо чылдын эгезинде, январь 3-те улус депутат-тарынын Бин-Хем райкүс-сомунуң ИХК-нин улуг инспектор-дежурныын милли-онныг лейтенантызы С. С. Лонцов болгаш чөлачы аңаа шагдаа Петрова олар база

бир бажыга барып арага ишкешер. Бажының ээзи херөжөн Солонцовтуң хол бозурун хавында чораян табельдик чөспөң көрүп каан, топтап сонуграан көөрүн дилээн. Солонцов хол бозурун магазини уштуп ала-даа, мурнуңда кылдынган адышкын соон-да оон үнүчө боду автомат өзүзү-биле кире берген ок-ту уткупкан, тутсуп бер-ген. Ук херөжөн ону көрүп олурар, оон чүгээзы-биле, мажыны билбейн бажытар-га, боб чазылгаш, мурнуңга орган Петряевтиң солагай таламы херөжөнчө балыглаан. Балыгдан ол удаптаанда чок апарган.

Шагдаа кижиниң ат-алдары бунжарткан херектери дээш миллионныг сериан-тызы Селен-оолду болгаш миллионныг лейтенантызы Солонцовту иштинки херек-тер органнарында халаан, оларны херектериниң тала-зы-биле материалдарын про-куратураге шилчелкен.

Азияна КУУЛАР.
Тыва Республиканын ИХМ-нин парлаалга бөлү-нүң инспектору.

1992 Чылда Солуннар үндүрүлгениниң Дугайында Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Президиумунуң Доктаалы

Сөөлгү үеде республика-да ажык-чарыг чоруктуг болгаш демократияның принциптериниң бажыны-нына, хей-инти организа-цияларынын болгаш шип-чээшкениниң идеякчи-нини көдүрүлгенини түнө-лөдө республика аудиторы-на көрдүнгөн 17, район-нар чергелги 7 массалаг иш

А мен мынча дээр мен

НУГУЛДЕКЧИЛЕРДЕН ДОРААН ЧАРЛЫР

Сөөлгү үеде бистин республикада 1991 жылдын август 19-21-де болуп чакан күрүсө эргилдештик соонда, Тыва Республиканын прокурорунун оралдакчысы турган. Кызыл хоорай Советинин улус депутаты А. Кипинин удуруулары биле республиканын СЭКП рескомунун удуруучуларынын чамдыктарына хамаарыштыр оттурган херекти долгандыр хей-ле чугаалар чоруп турар. Ширини, Ванжа, Тимкей, Хемер-оол оларнын талазында кандыг-даа ОБКК-ни деткип турган фант-барымдалар чок турган истелде органнары тургунаш, херекти истелдеги нем-херектин составы чок дээр, сокоткан. Декабрь айда болуп эркен республиканын Дээди Советинин сессиясында политикти үнелдди эн ызымы денелге берген-даа болза, хон-меге, нугуу кылып турган эрге-дуураалды кинилерге хамаарыштыр чоруп-даа чугаалаан. Ол хомудамчыг. Билдыг хамаарыг-даа Дээди Советтин ат-алдарына элчок салдарыг. Чок мегечилерге хамаарыштыр килешин илереди турар апарган.

Солун, сеткүүден долу эвес-даа болза, чон ишор-мацияны алгаш, мегечилерге, нугуучуларга хамаарыштыр шүүгү талазы-биле чүу болуп чүвөл дээрин таймылбырлап бээрин дилеп, мени амьратпайн туруп берди. Мындыг айтырылганы Кызылдан А. Монгуш, И. Ондар, Эрэнден Кыргыс болгаш Чоодулар, Самагалдайлар Ооржак, Сүт-Холден Ховалыг, Сат болгаш өске-даа кинилер мезээ кээп, таймылбырлап бээрин дилеп турдулар.

Бичангаш юридиктиг таймылбырны берип көрөин. Бо херекти оттурганга улуг илгини Тыва Республиканын юстиция министри Ю. Т. Стал-оол, Кызыл хоорай Советинин даргазы Ю. П. Слободчиков, республиканын улус депутаты Г. Я. Эпп оол берген. Истелдеги илерезин болза, үстүнде айтылган эштер азы «дээрчилер» бижиме нугул-дешкин чагааларын РСФСР-нин удуруучуларынын, эн ылагылы Г. Ч. Ширинге хамаарыштыр бижип, оларны байысааттыр, улуска улуг моральдыг когаралды чедиргенер. Чикээ, юстиция министри Юрий Стал-оол, РСФСР-нин Чыгышне прокурору Степановтун адынга 1991 жылдын август айнын 24-те чагааны чоруткан, партия рескомунун бирги секретары Ширинге хамаарыштыр Совет Тыва республикага эрге-чагырганы чаалап алыр соура-биле онза айымыг күрүнеге удуур кем-херекти үлгеткени дээр кеземче херезин ааза удуур оттурган дилез. Ол чагаазында мынчаар айтыган: «Август 19-та Ширини хоюлу-дурум органнарынын удуруучуларынын чымып алгаш, ол хүнден эгелеш, ол Тывада эн-не кол кижик, ааза шупту чагыртыр, кажан кандыг-бир шиптир алдырыларда мезээ ишлетип, сүмелешип туруукар» — дээр деп бижээ.

Херек ырында Ширинини ол 11-минута шиптеде чыган удуруучуларынын чугаазында алгаш көөрге, Ширини, шынал-ла, оларны чымып алгаш, республиканын Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлешинин даргалары ол үеде Москвага турганын чугаалаан, бир эвес ындыг-мындыг багай чүве болу берзе, мезээ

дьянадыш турар силер деп чугаалаан шын бооп турар. Кандыг-даа эрге-чагырга холга алыр дугайында чугаа турбаан. Ол дээрге көк меге, нугулдешкин бооп турар-дыр.

Ол үеде коммунисттик партия эрге-чагырга кирзин, оон удуруучузу республиканын бирги удуруучуларынын бирезин бооп турган болгай. Бичангаш Григорий Ширини РСФСР-нин Дээди Советинин улус депутаты болбунаан, бирги секретары турган болгаш республикага багай чүве болбунаан эрге-хоойлу органнарынын удуруучуларынын чыгыны чоптуг болгаш кандыг-даа күрүсеге удуур эвес болганы тодаргай.

Болуу, бышпааны-биле, хон-меге, нугул болгаш өске-даа чарап эвес чүктүлдөргө ынак болгаш эрге-дуураалды чоруп-биле улуска болуп кончуп кижик кылдыр көртүзөр соура-биле Юрий Стал-оол бооп харым-даа кейинг херекти составы бар үлгедигини кылган-дыр. Кипини күрүсеге удуур онза айымыг дээр кем-херек үлгеткени дээр бижиме-биле нугулдешкин кылганы дээр, кеземче харымсалганын буруудуг кижик оларын Кеземче дүрүмүнү (РСФСР-нин) 130 чүктүнүг 3-кү кезээнде дору-биле айткан. Мында «Күрүне болгаш өске-даа аар херекти кылган деп нугулдешкин кылганы дээр 5 чыл чедир хостал-тазын казып шипдер» деп айткан. Бичангаш Ширини болгаш өскелер-даа суд органнарына бичангаш иштинин, истелдени кылдыр болза, үк айткан дүрүм чүдү-биле Юрий Стал-оол-дун кандыг-даа чыгыныг чокка харымсалганы чүктээрн чайлаш чок.

Эрги таптаашкын үезинде болза Юрий Стал-оолду шагдала-а айылында удуур онтапкан турар ийик. Амгы демократия үезинде ындыг чүве бе, хон-мегени, нугуучу чакан кезингүштерини даямыг бижыг болур. Кижик болуп көөрге, Министрлер Чөвүлешинин чакан черинден мораль талазы-биле буулачкан, нугуучу сайыптары дор-дораан арыллар ужуру-дур. Мында улуска улуг моральдыг когаралды чедиргенер. Чикээ, юстиция министри Юрий Стал-оол, РСФСР-нин Чыгышне прокурору Степановтун адынга 1991 жылдын август айнын 24-те чагааны чоруткан, партия рескомунун бирги секретары Ширинге хамаарыштыр Совет Тыва республикага эрге-чагырганы чаалап алыр соура-биле онза айымыг күрүнеге удуур кем-херекти үлгеткени дээр кеземче херезин ааза удуур оттурган дилез. Ол чагаазында мынчаар айтыган: «Август 19-та Ширини хоюлу-дурум органнарынын удуруучуларынын чымып алгаш, ол хүнден эгелеш, ол Тывада эн-не кол кижик, ааза шупту чагыртыр, кажан кандыг-бир шиптир алдырыларда мезээ ишлетип, сүмелешип туруукар» — дээр деп бижээ.

Эртен чыл төнер чоокшудай бергенде, Улуг-Хем районуун Арыкан суурда мээң адымга чагаа келген. Чымып көрдүм. Чагаа кызыл ийи чагаа чор. Бирти чагааныг автоу — Шагаан-Арыг хоорайда Дубжаа күдүмчүзүн 59 «а» бажыныг 42-ги квартирасында чурттап олурар У. М. Аракчаа. Ол болдуни чагааны «Арыскан» совхозтун директору Б. К. Монгуш-оолга адрестез болду. Бо анык кижик чаа тургустунган амыл-агынын удуруткучу чүве чагаа бижип бергенине хамаарыштыр болдуни бодалым илереди көрөин.

Эни кижилер чон адыныг а элдерин. Болум хуумда ындыг кижилерин бирезин Биче-оол Кыргызсоциг деп санап чорутуп мен. Бүдүштүг, идегелди кижик, Хоочун меге. Район, республика мергелг маргыдаларга киржин, ылагылы тыва хурашты сайбардыгына ол болдуни чүвүн кинген. Каш улаа шугул-даа болду. Мында удуруган сеткил чок, дээр-ааргак, топтуг-томааныг кижик. Оон эш-оору хей, тогу-мога бо шынарлыг-биле ол адында, улуг-даа кижилерини күндүктелсин чаалап ал чоруту. Оон бичин-андин-не билр болгаш,

Ульяна олче чагаа бижээ. Ам оон чагаазында домактарын шуптузун эвес-даа болза, чамалыг олурулганын кинирин: «Биче-оол Кыргызсоциг, мээң ада-неми дыка эки билр, танымр силер, Торгалыгды Бульчун нугулдешкин чаа бажыныг силер алчып берген болгай силер. Ачам анаа-ла чурттап олурган бажынын орнажымын. Авам дыка хомудал чоран чүве. Олуп-даа калган болза, хомудалы артып калган хевирлиг, дүңмөгү үргүчү кирер-дир. Чүгел ол бажыныг дүңгүр-дир мен. Хоюлу баугаар ол бажын ада-немин болуп артып калбас чүве бе? Ол бажыныг алырда дуулашкан болурунарга силерге көрүп, дээр дилеп орап ужурум бо. Бо дүңгү баа ада-неми, ол бажыныг дүңгү хонган, чагаа бижирп ужурга таварыштым. Бажыныг дедир ал алыр болурусса, ам дүңгү мээр-дыр деп, бир ламага кирерине ынаа дээр чоран. Тоолту Базааныг кырган-ачамага тураскалды ол соокхоаа тургузар болган чүве. Ону ам-даа кылбайн туруп берген. Аларныг таварышпаш бажын кемезин. Сөөлгү үеде үргүчү адымр апарган. Кижик баксыраарга, кижилер база кал көрүчү боор апарган шаг-дыр бо. Силер-ле кедилг боор си-

лер, дуулап көрүр». Ол чагааныг кол утказы ындыг. Чагааныг алаанда Ульяна, Аля, Иван, Чечек дээр. А ийги чагааныг автоу Б. К. Монгуш-оол. Мындыг чыгыныг чагааны алгаш, буннын сеткилдиг кандыг-даа кижик кайын дүвүрел, сагышсырал чок номчуур ийик. Бирти чагааны номчаан, Биче-оол Кыргызсоциг чоум-ла ындыг байдалдыг турганын мезээ адрестез чагаазында тодаргай бижээ. Ол болдуни чагааны «Күш-ажылдыг хостуу» совхозтун директору Лобаченкога, Торгалыг мезээ Советинин даргазы Калынаевке, соокхоуни профивел комитетинин даргазы Буя Хоога бижээ. Биче-оол Монгуш-оолдун чагаазында чамалыг мындыг бодалдар бар: «Аныдааш келдиримге, бажыныг чагаа чыдыр. Ону номчааш, баарым азып, сагышым дойдул шаг болган. Ону катан-катан номчулгарыма, паракаттыгма өткенге үе көстүп келген. Бичангаш Торгалыг сүт-бараан фермазынын коллективин Хендере-ден көжүп ашкан. Эвирин чочагын Иван Сукараланыг чоруткан хайт — хейле» деп үлгеге чугаа бар. Силерин буннын сеткилдерин кезегенч, өскүс, бертик-межел Ульянага бутуледи, идегелди арттырымын.

Ийи чагаа, ийи идегел. Шынал-ла, ындыг кижик кижилерге бугүрүш, мынагыш, болууни сагыш-сеткилдини чажыттарын тө каай бээр болгай. А Ульянаны чагаанын чурттаар аас-кежинг бирезин, бичангы пионер Ульяна Аракчаа менче чагаа бижээ болду.

Ульянаныг төрөл-дөргүл-даа эвес мен. Кара чажында бертик-межел апарган, бир бууд чок, колдукташтыг дүңмай чүве берген бээрге, менче чагаа бижээ болду. «Чыварыг-даа болза, чурту херек, чылактыг-даа болза, чонг көчү» дээр ындыг. Ула төрөн Торгалыгтыг көжүкүсеп, аа-агыныг (олар ам чок) эрги бажыныг чурттаарын күзеп бижээ. Кайнаар-даа чедип шыдаас, кезегенч Ульянаныг дилезин хандырып көрүрөм. Силерден мындыг дилет кылдыр кижилер мен. Ульяна Аракчаа Тыванын сурагыг тоолчуу Базаанынныг урууныг уруузынын коллективин Хендере-ден көжүп ашкан. Эвирин чочагын Иван Сукараланыг чоруткан хайт — хейле» деп үлгеге чугаа бар. Силерин буннын сеткилдерин кезегенч, өскүс, бертик-межел Ульянага бутуледи, идегелди арттырымын.

Шангыр-оол ДОРЖУ.
(«Шынын» көрр.)

«Күш-ажылдыг хостуу» совхозтун удуруччуларынын кичезингине

ИЙИ ЧАГАА, ИЙИ ИДЕГЕЛ

ЧЕР-ЧЕРДЕ БОЛУУШКУННАР

ЧОННУҢ ХОМУДАЛЫ

МОСКВА. (СЭТА-нын көрр). Россиянын аш-чөм рынотунда бөгүнде эн илден илереп турар чүүдөргө чонуну садып алыр аргазынын дыка кудулааныг болгаш «эртектелер» катал бадарынын баштайгы таварыгдарын хамаарыштырып болур. СЭТА-нын корреспонденттеринин республиканын ады-агыг хэр-райларында дамчыдып турар мезелерин өзүгар алдыга, барааннарын ассортиментин көвүдөз (дыка хей кижилерин чүгел дегелдере көөрү барааннар магазинерин баар-танктарын артында кес-түгүл келген), ынчалаанок чуртагыч чон чаа эртектелер таарымча чон деп хүлээп көргөн болгаш ааза удурууларынын кылдыр садып алырнын ойналар хөвүнү көргүзүп турар.

Эртектелер кезик-чамдыктып куудуларынын байдалы тыштып келген. Кирээ хоорайда аш-чөм бараан-ныг магазинерге чыдып бербезин дээр, чыдып про-дуктуларга чэрби хуу не-меделерини аяп наган. Оон түнбелдинде дагаа эди 90 рубльден 62 рубль 20 копейке келген, сметана-нын бир кг-нын өртээ 31 рубль 90 копейке келген. Ынчалаанок оларны ам-даа алдыр кижик ховар — эртектелер. Мурманскинин балык комбинатынын удуруучулары эртектелерни база кудулапкан. Уске хаарган треска балыктын бир килограммынын өртээ 128 рубль турганын, 27 рубль 32 копейке келген. Хаарган сельдинин өртээ барык дөрт катал кудулаан. Балык колбасанын өртээ ийи катал эвезокен. Ынчалаанок ол продуктуларынын өртээ эртен чылдын тыңчүгүнде турганында дөмө-ле он катал аар бооп артык.

Дагаа чуртуларынын сүт аймаанын, нугуучуларынын өртээ чингелди турганын даягында медэлдер Ирсе-дир даягында, Сыктывкарды, өске-даа хоорайлардан келген. Ынчалаанок чер болганда-ла байдал «тайбыг овуру-биле» эвес бооп турар. Ставропольга магазинерини согаларынын улуг шилдерин буза шаан, хон-

Эртен чылдын декабрь айынын сөөлгү хүнеринде Москвага эртектелер улагыг кылгыга удурулган митинг болуп эркен. Ону проф-ангилдеринин Москва федерацияныг органнастаан. Ааза ССР-нин улус депутатты А. Крайко, РСФСР-нин улус депутаты Г. Саев-ко киришкен. ЧУРУКТА: митинг үезинде СЭТА-нын фотозары.

Марий республиканын идиктерин чаа чылдыг барааннары садып турган. ЧУРУКТА: үлгүлөр ба-рааннары садып турган. ЧУРУКТА: үлгүлөр ба-рааннары садып турган. ЧУРУКТА: үлгүлөр ба-рааннары садып турган.

Бистин чуртувса амыл-дун, чурттап чоран ат-су-ратыг кижилерге тургускан тураскааларын үрөөр чок, руктар сөөлгү үеде көвү-дээр чугаалап каар чүве болза, хүлээп ал турар кештерин кол нуруузу III болгаш IV сорттук бооп турар. Бичангаш оларнын эртектелер ортума-биле 14-тен 20 рубль чедип турар.

АЛГЫ-КЕШ: ООҢ ӨРТЕК-ҮНЕЗИ

Амгы үеде чүүн-даа өртег-үнези улугдыг турары билдирит. Редакцияга бо айтырыг талазы-биле чагаалар хей кээп турар. Оларнын авторлары чүгел садып алыр эвес, харын база салар-даа эртектелерини амыл-дедилени онза со-нуурга турарлар. Чикээ, чочта чаа Бич-Хем райо-нда Хадын суурун чуртта-чызы Степан Дүңгүбейович Даягынын чагаазы солуна келген. Эртен чылдын де-кабрь 24-түн хүнүнде ол суурга алгы-кеш хүлээп алыгычызы баргаш, чондан чиг атти канчаар хүлээп ал турганын ол бижээ.

Ол хүн суурун чуртта-ган шаар-даа малдын кеш-терин хейнү дүңгүрэн. Ынчала-даа белеткеччи, ийи төлээр акшазы дыка

авыш болганына чон хо-мулап чоруп турганар. Эни херип, чогууру-биле дуузап-даа каан, ойбак-дык бенин чок бола мал кеште-ри он рубльден черде ашас болганын автор дынадып турар. Бичангаш алгы-кеш-ти хүлээп алырынын чур-мун болгаш өртег-үнезини канчаар тодараларын ол сонуурган айтырган.

Алгы-кешти хүлээп алы-рынын чурмуунун болгаш өртектелерини дугайын номчуучуларга таймылбыр, лоп бээрин респотребсо-юзти өлүк-кеш кыдыныг товарезини Светлана Влад-масына ХАМАЕВАЧАН корреспондент Топча Мон-гун даягы.

Шандан-ла бээр өлүктү болгаш алгы-кешти хүлээп алырынын тускай

прейскурантыг турганы билдирит. Ынчала-даа чаа төнгөн 1991 жылдын январь 1-ден эгелеш, чаа тургус-кан эртектелер аш-чөм алгы-кешти хүлээп алыры-нын өртег-үнезин улуг-туурган. Бичангаш, чикээ, мыйыстыг бола малдын кешини өртөөн 47 хуу, а шээр малдын — хой кешин 30 хуу улагаттырган чүве. Мону ап көөр болза, шала чедир төлөвези деп, Светлана Бадмаева деп, Хулаан алыгыч кештерини сооттарын база шын тодаралдыг ужуруг. Бир эвес кешти сойган чоран-ла дуузап, белеткези болза, өртээ улам аар болур. Оон аныгды кениге дуу-залап, курган калган дээр, өчөм-бүгү хөвөтөр алы-гы-биле сорттап хүлээп алыр

